

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

ARTIKELEN

IN HET SPOOR VAN MALINOWSKI

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Zij doen verslag van hun eigen ervaringen en inzichten en volgen daarbij het spoor dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Joost Beuving: j.beuving@maw.ru.nl.

Bull sessies ter bescherming van intieme grenzen

*Sven da Silva**

In Recife (Noordoost-Brazilië) bestaat er een unieke vorm van participatief sloppenwijk-bestuur. Gekozen wijkleiders komen hier maandelijks bij elkaar. Ze bespreken onder andere ontwikkelingen in de stadsplanning. Voor mijn masterscriptie (2015) was ik benieuwd naar dit systeem. Mijn doel was het ontwikkelen van een theorie over sloppenwijk-politiek. Ik was vooral benieuwd of sloppenwijk-bewoners tijdens het WK-voetbal de straat op zouden gaan onder leiding van wijkvertegenwoordigers. Via een professor van de universiteit in Recife ben ik in contact gekomen met Aderbal – één van deze wijkvertegenwoordigers – en zijn vrouw Jucelia. De wijk die Aderbal vertegenwoordigt, is gelegen in het centrum van Recife.

Aderbal houdt zich grotendeels bezig met het uitdelen van onverkoopbare groenten, fruit, en luiers aan de armste vrouwen van de wijk. Hij heeft toegang tot deze middelen, omdat de politieke partij die hij steunt nu aan de macht is. Hierdoor kwam ik er al snel achter dat de mobilisatie vanuit de sloppen tegen het WK er niet zou komen. De relatie die ik met Aderbal ontwikkelde, verliep in het begin erg moeilijk. Ik ergerde mij aan hem, en het was vooral erg ongemakkelijk. Gaandeweg ben ik geïnteresseerd geraakt in wat ik zal omschrijven als bull sessies, een term die mijn relatie met Aderbal goed typeert. Wat volgt, is een beschrijving van de eerste heftige dagen van mijn veldwerk-periode.

‘Check die *bunda*, gringo! Zo, dat is écht een grote! Zo zie je ze vast niet in Nederland?’ De 49 jarige Aderbal wijst naar het achterwerk van een vrouw achter op de voor ons rijdende motor. We zijn op weg naar een buitenwijk van Recife waarheen hij is verplaatst nadat zijn ouderlijk huis door de politie was afgebroken. ‘Tja, best wel’, antwoord ik. ‘In Nederland is het te koud voor zulke korte broekjes.’ Uit ongemak en ongeloof schud ik van nee, omdat Aderbal het onderwerp weer heeft weten af te wenden.

* Sven da Silva (MA) studeerde recent af als ontwikkelingssocioloog aan de Wageningen Universiteit. E-mail: svendasilva@hotmail.com.

Aderbal rijdt hard over de hobbelige wegen van Recife, misschien omdat hij zich nog druk maakt over een ervaring van gisteren. ‘Heb je gezien hoe die professor zei dat sloppenwijk-vertegenwoordigers geen auto mogen hebben?’ ‘Hij vond je auto er mooier uitzien dan die van hem. Toen zei je nog dat jij niet de eigenaar bent, maar dat de auto nog van de bank is’, antwoord ik. Aderbal wordt emotioneler. Hij ziet de opmerking van de professor als een belediging. ‘Met andere woorden, hij zegt dat ik een dief ben. Maar je ziet zelf dat ik geen dief ben. Hij respecteert mij niet en daar houden wij niet van. Ik heb hard moeten werken om te komen waar ik nu ben.’

We zijn aangekomen op de heuvel vol met huisjes waar Aderbal in de jaren zeventig gewoond heeft. Hij stapt uit de auto en kort daarna hoor ik mensen schreeuwen. Aderbal en een andere man vechten met elkaar. Het lukt twee andere mannen om ze uit elkaar te halen. Terwijl hij nog wat dingen naroept, stapt Aderbal de auto weer in. Als de rust is wedergekeerd, vraagt Aderbal lachend of ik zoiets ooit in Nederland gezien heb. Naar eigen zeggen vocht hij met een familielid van zijn vrouw die dreigde zijn zoon iets aan te doen. Aderbal probeert duidelijk indruk te maken als hij verder praat over het gevecht. ‘Ik eet veel vis, dat maakt mij sterk, daarom kon ik die gast in elkaar rammen. Hij pakte mijn shirt vast, dan demoraliseer je iemand.’

Een paar dagen later als we weer door de drukke stad rijden, wijst Aderbal naar een pleintje. ‘Wist je dat hier ’s avonds de prostituees en lesbiennes samenkomen?’ ‘Nee.’ ‘De vrouwen hier houden van seks, welke van die drie zou je willen?’ zegt hij, wijzend naar drie vrouwen die oversteken. ‘Je weet toch dat ik een vriendin heb?’ antwoord ik weer hoofdschuddend. ‘En welke van die twee gisteren?’ gaat hij verder, verwijzend naar twee tieners aan wie hij mij probeerde te koppelen om ze vervolgens naar een motel te brengen.

Ik bracht veel tijd met Aderbal door in zijn auto, terwijl hij dan over de weg snelde, vaak met vrouwonvriendelijke funkmuziek op de achtergrond. Hij hield dan zijn telefoon in één hand en met de andere kon hij dan wisselen tussen koppeling en stuurwiel. Zijn favoriet was het lied ‘Poderosa’ (machtig) met teksten als: ‘Ze drinkt alleen tequila en zit aan de fles. Dit meisje is heet. Een ervaren bandiet. Ze komt en steelt de scène.’ Maar het toppunt van ongemak was wel het lied ‘Kom chocolademelk drinken meisje’ met als refrein: ‘Als ik een moord pleeg ga ik naar de gevangenis. Als ik steel ga ik naar de gevangenis. Als ik seks heb met een minderjarige ga ik tevreden naar de gevangenis.’

Onze gesprekken switchten altijd van onderwerpen als politiek en voetbal naar de voor mij ongemakkelijke *safada* (immorele) onderwerpen, oftewel die over ‘lekkere wijven’. Dit ongemak had Aderbal al snel door en daar kwam hij telkens pesterig op terug. ‘Straks geeft ze je nog hoorntjes (*cornos*)’, zei hij dan, verwijzend naar de Braziliaanse uitdrukking dat je hoorntjes krijgt als je vrouw is vreemdgegaan. Dit geldt ook omgekeerd. Als je hoorntjes krijgt, verlies je een deel van je mannelijkheid. De hoorntjes worden vaak ook simpelweg uitgedrukt door met de hand de wijsvinger en pink omhoog te doen.

De masculiene uitwisseling van sterk seksueel geladen grapjes zou Harry Frankfurt (2005) een *bull(shit)*-sessie noemen. Bullshit(ing) laat zich het beste vertalen als gelul en lullen. Frankfurt ontwikkelde er een theorie over, omdat bullshit volgens hem ‘een van de meest karakteristieke kenmerken van onze cultuur is’ terwijl we

tegelijkertijd geen duidelijk begrip hebben 'van wat *bullshit* is, waarom er zoveel *bullshit* is, en welke functies het dient'.

In *On Bullshit* beschrijft Frankfurt het verschil tussen een leugen en *bullshit*. Waar het er bij een leugen om gaat de waarheid te verbergen, is *bullshit* 'losgekoppeld van een bezorgdheid om de waarheid'. Bullshitters hebben schijt aan de waarheid. Het doel van bullshitters is indruk maken en niet per se de waarheid verbergen. In tegenstelling tot leugenaars is hun verhaal vaak erg gedetailleerd en voor een deel waar. De loskoppeling van bezorgdheid om de waarheid maakt *bullshit* volgens Frankfurt schadelijker voor de samenleving dan leugens.

Maar wat is dan een bull sessie? Frankfurt karakteriseert dit als een soort informele discussies die 'intens, maar toch in zekere zin nep' zijn. Daarmee bedoelt hij dat 'de dingen die mensen zeggen in een bull sessie zijn losgekoppeld van hun vaste overtuigingen'. Deelnemers zijn het erover eens dat het gesprek 'off the record' plaatsvindt, waardoor ze niet aansprakelijk zijn voor de dingen die ze gezegd hebben. Het is dus belangrijk dat er 'een zekere mate van onverantwoordelijkheid' is bij de deelnemers, zodat ze worden aangemoedigd te spreken. Karakteristieke thema's van een bull sessie zijn dan ook zeer persoonlijk en emotioneel geladen. Mensen zijn over het algemeen nogal terughoudend om openlijk over dit soort onderwerpen te spreken.

Het gaat er in een bull sessie om dat de deelnemers verschillende gedachten en houdingen uitproberen. Zo kunnen ze zien hoe het voelt om zichzelf zulke dingen te horen zeggen en kunnen ze ontdekken hoe anderen reageren. Dit allemaal dus zonder dat er wordt aangenomen dat het gaat om wat deelnemers écht geloven of écht voelen. Met andere woorden, bull sessies draaien om impressie-management (Goffman, 1959) in plaats van een feitelijke weergave.

Bij nadere beschouwing bleken de bull sessies in mijn onderzoek een scherm waarachter zich iets anders afspeelt. Namelijk de bewaking van intieme grenzen, zowel voor Aderbal als voor mij. Ik deed immers mee in een poging *corno*-opmerkingen buiten de gesprekken te houden. Door mee te doen werd ik ook een beetje *safado*, een van de typen mannen waar Aderbal mee omging. Hoewel dit met tegenzin was, gaf het mij ook meer rust in het veld. Ik werd gespannen van seksistische en/of racistische opmerkingen die ik hoorde. Daarbij werkte het centrale idee van de bull sessie – dat de opmerkingen losgekoppeld zijn van werkelijke overtuigingen – heel bevrijdend.

Het was pas later dat ik denk te hebben begrepen waarom Aderbal heeft geprobeerd mij aan de vrouw te krijgen. Toen mijn scriptiebegeleider een paar maanden later zelf in Recife was, bracht hij Aderbal een bezoekje. Aderbal zei toen: 'Die Sven is een goede jongen, ik zou normaal geen andere man in mijn huis laten, maar Sven is tof.' Gezien vreemdgaan wel aan de orde van de dag leek – Aderbals voetbalteam werd ook gekscherend het team van de *cornos* genoemd; iets wat Jucelia kon bevestigen – vermoed ik dus dat Aderbal bang was dat ik iets met zijn vrouw of dochter zou doen. Voor hem waren de bull sessies dus een vorm van zelfbescherming.

Het perspectief van de bullsessie gaf meer inzichten in de sloppenwijk-samenleving. De bullsessies maskeerden vooral een gedeelde toestand. Namelijk die van de *favela*. Favela is in Recife een denigrerende term. Hij wordt gebruikt om locaties aan te duiden waar de allerarmsten wonen. Deze plekken worden gekenmerkt door

criminaliteit en promiscuïteit. Favela's zijn meestal verkrotte gebieden in en rondom de sloppenwijk. Dat maakt van de favela de échte sloppenwijk, zeg maar de sloppenwijk binnen de sloppenwijk. Bewoners van de sloppenwijk hebben een ambivalente relatie met de favela. Velen komen uit de favela en/of hebben nauwe relaties met deze gebieden. Tegelijkertijd genereert het feit van de favela te zijn vaak pijnlijke herinneringen, omdat bewoners van de favela onder andere vaak ervan worden beschuldigd crimineel en opportunistisch te zijn.

Aderbal heeft zijn netwerk van mensen die op hem stemmen om wijkvertegenwoordiger te worden, kunnen opbouwen – en onderhouden – omdat hij zelf uit de favela komt. Hij kent de beschuldigingen en vernedering van het leven in de favela. Hij heeft meegemaakt hoe zijn ouderlijk huis met geweld is afgebroken. In de bull sessies is er dan ook een duidelijke discrepantie te zien tussen de politiek die Aderbal vertegenwoordigt – en die samengaat met de seksualisering van macht – en zijn besef een geschiedenis in de favela te hebben. Sterker nog, zijn vrouw Jucelia, ook voormalig favela-bewoonster, herinnert hem dagelijks aan deze moeilijke periode. Met andere woorden, hoe cliëntelistisch en geseksualiseerd dan ook, sloppenwijkpolitiek gaat om de toegang tot de favela. Het is kenmerkend voor wijkvertegenwoordigers dat ze deze toegang hebben, omdat ze er zelf vandaan komen. In de ogen van *favelados* maakt dit legitieme leiders van de vele ogenschijnlijk opportunistische en politiek onbewuste sloppenwijk-vertegenwoordigers zoals Aderbal.

Bull sessies kunnen dus machtsrelaties – die inherent zijn aan etnografisch onderzoek – zowel maskeren als belichten. Het participeren in bull sessies is belangrijk voor de etnograaf. Creëren van openheid in combinatie met het beschermen van intieme grenzen is een belangrijke functie van bull sessies. Maar het lak hebben aan de waarheid plaatst de onderzoeker voor een lastige uitdaging. Maakt informatie die ontstaat uit een ik-heb-lak-aan-de-waarheid-attitude mijn conclusies dan ook onwaar? Wat heb ik aan informatie die niet de werkelijke gevoelens en gedachten weergeeft van mijn informanten?

Door bull sessies in verschillende contexten nader te bestuderen is het met de methodologische toolbox van de etnograaf (reflectie, triangulatie, observaties etc.) mogelijk door bullshit heen te prikken. In zekere zin worden etnografen getraind om bullshit te spotten. De kunst hierbij is *performance* (Goffman, 1959) te kunnen onderscheiden van inhoud en je tegelijkertijd bewust te zijn van je eigen invloed als onderzoeker. Voor mij was het belangrijk om niet zomaar quotes van Aderbal op te schrijven. Hoe intensief dit ook was, de context rondom quotes van Aderbal gaven het meeste inzicht in zijn situatie. De transparante combinatie van context en quotes zorgt er ook voor dat de lezer grotendeels zelf conclusies kan trekken.

Literatuur

- Da Silva, S. (2015). *The politics of the nobodies: Theorizing slum politics through a political ethnography of a community leader in Coque, Recife*. Sociology of Development and Change, Wageningen University. Unpublished MA thesis.
- Frankfurt, H.G. (2005). *On bullshit*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.